

Карпатський національний університет імені Василя Василя Стефаника

Кафедра філософії соціології та релігієзнавства

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему

«Моральний вимір свободи»

Виконав: студент 4 курсу,
групи ФЛ-41 спеціальності філософія

Старомінська Я.Я

Керівник Рохман Б.М.

Рецензент Диниляк Р.П.

Івано-Франківськ 2025 р

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СВОБОДИ ЯК МОРАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	10
1.1. Моральний вимір свободи у контексті особистості.....	10
1.2. Особистісна автономія як форма моральної свободи.....	20
1.3. Моральна свобода у ситуації екзистенційного вибору.....	25
РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОЇ СВОБОДИ.....	30
2.1. Свобода і мораль в умовах демократичного суспільства.....	30
2.2. Обмеження свободи: моральні та правові межі.....	38
2.3. Моральна свобода в умовах сучасних глобалізаційних викликів.....	41
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	55
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Проблема свободи завжди була центральною в історії філософської думки, а її моральний вимір особливо актуальний у сучасному суспільстві, де людина прагне реалізувати себе як автономну особистість. Свобода не зводиться лише до можливості вибору, вона вимагає усвідомленої відповідальності та моральної зрілості. У цьому контексті важливо розглядати свободу не як абстрактну ідею, а як етичне явище, тісно пов'язане з відповідальністю, совістю, добром і злом. Ця робота присвячена аналізу морального аспекту свободи, її значення в житті людини та суспільства.

Поняття свободи посідає одне з центральних місць у філософських, правових і етичних дискусіях, адже воно безпосередньо стосується природи людини, її гідності та сенсу життя. Упродовж століть мислителі намагалися з'ясувати, у чому полягає справжня свобода: у можливості діяти без обмежень чи у здатності чинити морально відповідально. Сьогодні, коли суспільство стикається з моральними кризами, проблемами війни, несправедливості та знецінення людського життя, моральний вимір свободи набуває особливої ваги.

Свобода не може існувати поза морального контексту, адже лише мораль дає змогу людині не просто обирати, а обирати правильно. Свобода без моралі перетворюється на свавілля, тоді як справжня свобода — це вільне волевиявлення особистості, засноване на усвідомленні добра, зла та відповідальності за власні дії.

Свобода людини — це не лише здатність діяти на власний розсуд, а й можливість робити моральний вибір — тобто вибір між добром і злом, між етичним і неетичним шляхом. Моральний вибір передбачає наявність внутрішньої автономії, коли особистість не просто реагує на зовнішні обставини, а діє згідно з власними переконаннями, совістю та системою цінностей.

У процесі морального вибору свобода виявляється не як абсолютна вседозволеність, а як відповідальна позиція. Людина має свободу не тільки обирати, а й усвідомлювати наслідки своїх рішень. Саме тому свобода і відповідальність нерозривно пов'язані. Морально вільна особа — це та, яка здатна критично оцінювати свої дії, брати на себе відповідальність за них і ставити загальнолюдські цінності вище за особисту вигоду.

Моральний вибір часто відбувається в умовах внутрішнього конфлікту, коли одночасно діють суперечливі мотиви: обов'язок перед іншими і особисті інтереси, правда і вигода, страх і совість. Саме в таких ситуаціях розкривається глибина свободи як моральної категорії. Вибір на користь добра, навіть якщо він складний і пов'язаний із жертвою, є найвищим проявом свободи.

Моральний вибір — це не просто дія, а акт внутрішнього самоствердження, коли особистість підтверджує свою здатність бути морально зрілою, вільною і гідною.

Моральний вимір свободи в Україні охоплює складний взаємозв'язок між особистими правами та моральними цінностями, що зумовлено історичними, соціальними, культурними та політичними факторами. У цьому контексті моральна свобода не лише стосується особистих виборів та дій індивідів, але й взаємодії з іншими людьми, громадою, а також державою.

Колоніальна та радянська спадщина: Протягом тривалого часу Україна перебувала під контролем інших держав (Російська імперія, Радянський Союз), де моральні та політичні свободи були сильно обмежені. Моральна свобода українців була обмежена цензурою, ідеологічним контролем і репресіями, що формувало специфічний моральний контекст, в якому цінності свободи та права на самовираження були сильно пригнічені.

Доба незалежності: Після здобуття незалежності в 1991 році Україна почала будувати нові моральні орієнтири, засновані на демократичних цінностях, правах людини та європейських стандартах свободи. Однак

процеси становлення моральної свободи залишалися складними через суспільні й політичні виклики.

Права людини: Одним із основних аспектів моральної свободи в Україні є забезпечення прав і свобод людини. Конституція України гарантує права на свободу слова, право на вибір, право на особисту недоторканність. Але важливим питанням залишається реальне виконання цих прав, адже часто зіштовхується з культурними та соціальними бар'єрами.

Моральні засади суспільства: У процесі становлення незалежної держави Україна поступово переходила від суспільства, де основним інструментом морального регулювання були ідеологічні догми, до більш демократичного суспільства, яке повинно визначати мораль через діалог і взаємоповагу. Проте й сьогодні в Україні часто існує напруження між старими моральними установками (наприклад, щодо прав жінок, ЛГБТ-спільнот) і новими, більш відкритими підходами.

Моральні обмеження у суспільстві: Як і в багатьох країнах, моральна свобода в Україні стикається з обмеженнями, що стосуються прав інших людей або громадського порядку. Наприклад, моральна свобода може бути обмежена у випадку, якщо певні дії особи завдають шкоди іншим (моральні обмеження щодо насильства, крадіжки, порушення громадського порядку).

Трансформація суспільних норм: Українське суспільство переживає період трансформації моральних цінностей, особливо у зв'язку з європейською інтеграцією, глобалізацією та новими медіа. Це супроводжується моральними дискусіями щодо сімейних цінностей, прав ЛГБТ-спільноти, гендерної рівності, національних і релігійних питань.

Моральні виклики війни та конфліктів: Війна на Сході України та анексія Криму Росією створили нові моральні питання, зокрема щодо гідності, національної ідентичності та суверенітету. З одного боку, люди стали більш відкритими до співпраці і взаєморозуміння, а з іншого — існує глибока моральна травма, пов'язана з насиллям, агресією і втратами.

Конституційні гарантії та правова система: Конституція України визначає основні права і свободи, однак на практиці реалізація цих прав залежить від функціонування судової системи, боротьби з корупцією та ефективного правозастосування.

Конфлікт між моральними та правовими нормами: Іноді моральні переконання окремих людей чи груп можуть суперечити правовим нормам. Наприклад, моральні норми щодо абортів, прав ЛГБТ-спільноти, свободи вираження можуть бути в протиріччі з традиційними культурними уявленнями або соціальними стереотипами.

Громадянська активність: Підвищення рівня громадянської активності в Україні сприяє розвитку моральної свободи. Різноманітні соціальні рухи, такі як «Євромайдан», рухи за права жінок, екологічні організації та правозахисні ініціативи, активно відстоюють моральні цінності і права людини в Україні.

Етика громадянської відповідальності: Активізуються моральні дебати щодо ролі громадян у державному управлінні, відповідальності за суспільні та екологічні наслідки своїх дій. Так, наприклад, питання моральної відповідальності в умовах війни, боротьби з корупцією, соціальної нерівності стають ключовими в політичних дискусіях.

Проблеми медіа та інформаційної свободи: У сучасному світі ЗМІ та соціальні мережі є основними інструментами формування суспільної моральної свідомості. Проте вони також можуть бути використані для маніпуляцій, фальсифікацій, поширення ненависті або дискримінації. Моральна свобода в Україні стикається з необхідністю балансувати між свободою інформації та захистом від дезінформації.

Європейська інтеграція і моральні стандарти: Україна прагне до інтеграції в європейські структури, що передбачає поступовий перехід до нових моральних стандартів, зокрема в сфері прав людини, свободи вираження думок, гендерної рівності. Це створює як можливості для розвитку моральної свободи, так і нові моральні виклики, пов'язані з

культурними відмінностями між Україною та іншими європейськими країнами.

Моральний вимір свободи в Україні характеризується складною взаємодією між історичними традиціями, правовими нормами, соціальними змінами та сучасними глобальними викликами. У процесі розвитку незалежної держави Україна поступово формує нові моральні орієнтири, що відповідають сучасним умовам та прагненням до демократії, прав людини та соціальної справедливості. Однак на шляху реалізації моральної свободи постають різноманітні соціальні, політичні та культурні бар'єри, що вимагає продовження реформ у правовій, соціальній та культурній сферах.

Мета роботи — дослідити моральний аспект свободи, з'ясувати, як вона пов'язана з совістю, відповідальністю та особистісним вибором, а також визначити її значення в житті людини та суспільства.

Об'єкт дослідження - свобода як філософське, етичне та соціальне явище.

Предмет дослідження - моральний аспект свободи, зокрема її зв'язок із відповідальністю, совістю та моральним вибором особистості.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати еволюцію уявлень про свободу в історії філософської думки.
- Визначити, в чому полягає моральний зміст свободи.
- Розкрити взаємозв'язок між свободою, відповідальністю та совістю.
- З'ясувати роль моральної свободи у формуванні особистості та суспільних відносин.
- Оцінити значення морального вибору в умовах сучасного світу.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань було застосовано широкий спектр філософських, загальнонаукових та галузевих методів пізнання державно-правової матерії. Системно-функціональний та структурно-функціональний методи

дозволяють досліджувати права людини як єдиний системний механізм, структурні елементи якого функціонують як єдине ціле. Діалектичний метод допомагає визначити сутність права на свободу слова через аналіз протилежних опозицій. Історичний метод надає можливість дослідити генезу становлення права на свободу слова як одного із основоположних прав людини та громадянина.

Формально-логічний метод був основою для дослідження концепцій, понять та ознак права на свободу слова у межах законів формальної логіки. Порівняльноправовий підхід було застосовано для протиставлення і ототожнення юридичного закріплення права на свободу слова у національному та міжнародному законодавстві. Герменевтичний метод сприяв дослідженню, поясненню і тлумаченню текстів нормативно-правових актів, інтерпретації їхнього змісту. За допомогою формально-юридичного методу була сформована інструментальна понятійна система. Завдяки прогностичному підходу було сформульовано перспективи та вектор розвитку права на свободу слова, зокрема в мережі Інтернет, визначено шляхи їхнього корегування.

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СВОБОДИ ЯК МОРАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ

1.1. Моральний вимір свободи у контексті особистості

Проблема свободи є однією з центральних у філософії, оскільки безпосередньо пов'язана з сутністю людського існування, моральним вибором, відповідальністю та гідністю. Свобода розглядається не лише як політичне чи соціальне явище, а насамперед як моральна категорія, що відображає внутрішню здатність людини свідомо приймати рішення і нести за них відповідальність.

Дослідження свободи є однією з основних тем філософії. Весь довгий період існування філософії як форми світогляду уявляється нам вражаючою картиною безперервних спроб зрозуміти сутність цього феномена. Вона хвилювала й надихала європейську філософію протягом багатьох сторіч від Канта й Гегеля до І. Берліна, Ф. Хайека. При цьому, як не дивно, будь-який результат, отриманий на тому або іншому відрізку історії людської думки, як правило, не влаштовував наступні покоління, виступаючи джерелом для нових пошуків і інтерпретацій. «Ні про одну ідею, відзначав Гегель, не можна з таким повним правом сказати, що вона невизначена, багатозначна, доступна найбільшим непорозумінням і тому дійсно їм піддана, як про ідею свободи»

В сучасній Україні ідеї свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це значною мірою проблема досягнення людьми феномена свободи, причому досягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства. Загалом у сучасній Україні, з огляду на внутрішні й геополітичні обставини, спостерігається тенденція гармонізації функціонування інститутів демократії, які забезпечують права і свободи людини і громадянина та різних соціальних верств, обмежують

адміністративно-вольове втручання влади у різні сфери приватного і суспільного життя людини.

Свобода – поняття багатогранне і складний соціокультурний феномен, який відображає означене явище. Про це свідчить насамперед наявність у багатьох філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які у свій час давали такі мислителі, як: Г.В.Ф.Гегель, Т. Гобс, Ф. Енгельс, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр, Б. Спіноза, Ф. Шеллінг, К. Ясперс, тощо

Проблема свободи розглядалася в численних працях західноєвропейських філософів XIX–XX століть: К.-О. Апеля, Д. Белла, І. Берліна, А. Веллмера, Ю. Габермаса, Т.-Г. Гадамера, М. Гайдегера, А. Гайека, А. Гелнера, Г. Йонаса, Дж. Кемпбелла, Н. Лумана, Е. Левінаса, Дж. Раза, Б. Рассела, П. Рікера, Дж. Ролса, А. Сена, О. Тоффлера, В. Франкла, З. Фрейда, М. Френча, Е. Фромма, М. Фуко, К. Хельда, Дж. Шарпа, А. Швейцера. В роботах зазначених мислителів ставиться питання не лише про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації направленості свободи поведінки індивіда на те, що позначається поняттями вседозволеність, нігілізм і анархізм.

Свобода є фундаментальною цінністю для людини, але вона повинна мати свої кордони, межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетворитися на неволю. Таким чином, межами свободи є інтереси іншої людини, соціальних груп і суспільства в цілому, а також природи як природної основи існування суспільства [5]

Феномен свободи у філософії осмислюється, як правило, по відношенню до людини і її поведінки (свобода в природі осмислювалась як випадковість, як «непізнана необхідність»). У історії філософської думки свобода традиційно розглядалася в її співвідношенні з необхідністю. Вона отримала розвиток в таких філософських проблемах, як свобода волі і відповідальності людини, можливість бути вільним, свобода як сили, регулююча громадські стосунки

Для особи володіння свободою – це історичний, соціальний і моральний імператив (веління), критерій її індивідуальності і рівня розвитку суспільства. Довільне обмеження свободи особи, жорстка регламентація її свідомості і поведінки, зведення людини до простого «інструменту» в соціальних і технологічних системах завдає шкоди як особі, так і суспільству. Врешті саме завдяки свободі особи суспільство набуває здатності не просто пристосовуватися до наявних природних і соціальних обставин навколишньої дійсності, але і перетворювати їх відповідно до своїх цілей. Конкретним матеріальним носієм свободи, її суб'єктом завжди є особа, а відповідно і ті спільності, в які вона включена, – нації, соціальні групи, класи

Філософське рішення проблеми свободи і необхідності, їх співвідношення в діяльності і поведінці особи має величезне практичне значення для оцінки усіх вчинків людей. Обійти цю проблему не можуть ні мораль, ні право, бо без визнання свободи особи не може йтися про її моральну і юридичну відповідальність за свої вчинки. Якщо люди не мають свободи, а діють тільки з потреби, то питання про їх відповідальність за свою поведінку втрачає сенс, а «подяка за заслугами» перетворюється або на свавілля, або на лотерею

Свобода є фундаментальною цінністю для людини, але вона повинна мати межі. Підготовленість людей до свободи прямо пропорційна їхній налаштованості накладати моральні ланцюги на власні апетити; і пропорційна тому, наскільки їх любов до справедливості вище їх жадібності; пропорційна тому, наскільки їх здорове й тверезе мислення вище їх марнославства й самовпевненості. Свобода заявляє про свої права й у царині зовнішніх стосунків між людьми. Вже епоха Відродження означала в цьому плані певне оновлення вироблених античністю уявлень про громадянську свободу, які з плином часу набувають дедалі конкретніших рис, збагачуються економічними, соціальними, політичними та власне гуманітарними аспектами.

Свобода це можливість впливати на свою долю, так званий вибір життєвого шляху. Так що ж розуміється під словом свобода особистості, яке ми звикли так часто використовувати в демократичному суспільстві? Спробуємо це проаналізувати. Свобода й визнання права на свободу – цінності, властиві самій природі людини, сутності людського соціокультурного середовища. Прагнення людини до свободи настільки ж природно, як і її потреба в їжі й воді, і настільки ж закономірно, як і зміна дня й ночі або пори року на Землі

Свобода є фундаментальною цінністю для людини, але вона повинна мати межі. А якщо ні, то вона буде перетворюватися у хаос, свавілля й анархію, у самодурство й насильство над іншими людьми, тобто в негативну свободу. Підготовленість людей до свободи прямо пропорційна їхній налаштованості накладати моральні ланцюги на власні апетити; і пропорційна тому, наскільки їх любов до справедливості вище їх жадібності; пропорційна тому, наскільки їх здорове й тверезе мислення вище їх марнославства й самовпевненості [1].

У філософській традиції античності свобода асоціювалася з внутрішньою гармонією та підкоренням розуму. Сократ і Платон вважали, що справжня свобода полягає у звільненні від пристрастей через пізнання істини. Арістотель розглядав свободу як можливість діяти відповідно до розуму і доброчесності.

У християнській філософії свобода розуміється як дар Божий, який дає людині змогу вибирати між добром і злом. Однак така свобода є водночас і випробуванням: тільки обираючи добро, людина реалізує себе як моральну істоту. Августин Блаженний та Фома Аквінський підкреслювали, що справжня свобода не у свавільності, а в служінні вищим духовним і моральним цінностям.

Філософи Нового часу, зокрема Іммануїл Кант, запропонували раціоналістичне бачення свободи. Для Канта моральна свобода — це автономія волі, здатність діяти згідно з моральним законом, що диктується

самим розумом. Людина, яка керується категоричним імперативом, є по-справжньому вільною, оскільки її поведінка визначається не зовнішніми впливами, а внутрішнім переконанням.

У ХХ столітті екзистенціалізм, представлений такими мислителями, як Жан-Поль Сартр та Мартін Гайдеггер, радикалізував уявлення про свободу. За Сартром, людина приречена бути вільною: вона не просто має свободу вибору — вона є вибором, адже саме через свої дії надає сенс власному буттю. Така свобода несе з собою тягар відповідальності, що робить її глибоко моральною категорією.

У сучасному філософському дискурсі свобода розглядається як діалектичне поєднання можливості вибору та моральної відповідальності. Свобода не є відсутністю обмежень, а радше усвідомленням наслідків своїх вчинків і повагою до свободи інших. Отже, моральна свобода — це не лише право, а й обов'язок.

Свобода як моральна категорія є ключем до розуміння людської сутності. Вона передбачає не лише здатність вибирати, а й відповідальність за вибір. Лише через моральну свідомість, цінності, етику й обов'язок свобода набуває справжнього значення і стає основою людського гідного існування.

Свобода особистості — це фундаментальна умова її існування, самореалізації та морального зростання. Проте свобода набуває справжнього сенсу лише тоді, коли вона осмислюється не лише як зовнішня незалежність, а як внутрішній стан моральної відповідальності. Саме у цьому контексті можна говорити про моральний вимір свободи.

Кожна людина народжується з потенціалом до свободи, але її реальне здійснення вимагає моральної орієнтації. Особистість стає справді вільною тоді, коли здатна свідомо обирати між добром і злом, керуючись совістю та власними переконаннями. Цей вибір завжди індивідуальний і неповторний, що робить моральну свободу глибоко особистісним явищем.

У повсякденному житті свобода особистості часто стикається з викликами: соціальними нормами, зовнішнім тиском, стереотипами, страхом. Але саме в цих ситуаціях проявляється її етична зрілість. Морально вільна особа не лише чинить згідно із законом чи правилами, а й зберігає внутрішню чесність, здатність до саморефлексії, доброчесності та любові до істини.

Моральний вимір свободи особистості — це її здатність діяти у відповідності з власними моральними цінностями, навіть всупереч обставинам. Це те, що відрізняє людину як мислячу, відповідальну і духовно зрілу істоту. Без цього виміру свобода втрачає сенс, перетворюючись на егоїзм або моральну байдужість.

Філософське осмислення свободи як моральної категорії є одним із центральних аспектів у розумінні особистості, її моральних переконань і поведінки. Свобода в контексті моральної філософії завжди була пов'язана з проблемою вибору, відповідальності, саморегуляції та автономії індивіда. Її значення змінювалось від класичних часів до сучасності, але завжди залишалася важливою умовою для розуміння людської гідності та моральної відповідальності.

У класичній філософії свобода часто тлумачилась як здатність діяти відповідно до розуму і моральних принципів, незалежно від зовнішніх обставин. Для Іммануїла Канта, наприклад, свобода є суттєвою характеристикою моральної особистості. Вона розглядається як здатність діяти згідно з моральним законом, що є внутрішнім імперативом, а не через зовнішній примус.

Свобода в кантівському розумінні є не лише фізичним правом вибору, а й моральною необхідністю, де кожен індивід має самотійно визначати свої моральні обов'язки.

Філософи розглядають свободу через призму вибору, який робить людина в умовах моральної неоднозначності. Свобода в цьому сенсі передбачає можливість вибору між добром і злом, між правильним і

неправильним, що визначається не зовнішніми силами, а внутрішніми переконаннями та розумінням моралі.

Для Сартра, свобода — це не просто можливість вибору, а радикальна свобода, яка потребує постійної відповідальності за наслідки вибору. Людина, за Сартром, не має іншого вибору, крім як визначати себе і свою сутність через свої дії, оскільки вона постійно створює себе через власні моральні рішення.

Одним з основних аспектів свободи як моральної категорії є зв'язок свободи з відповідальністю. Свобода не існує без відповідальності за вчинки, і кожен моральний вибір вимагає усвідомлення наслідків. У філософії Канта ідея моральної свободи тісно переплітається з ідеєю автономії — здатності діяти за власним розумінням морального закону.

Моральна відповідальність передбачає, що індивід не тільки має право вибору, але й мусить відповідати за результати своїх вчинків.

Свобода як моральна категорія постійно знаходиться в напрузі з соціальними і політичними обмеженнями. Моральна свобода людини може бути обмежена моральними або етичними нормами суспільства, що спричиняє конфлікти між індивідуальною автономією та колективними цінностями.

У цьому контексті постає питання: де проходить межа між особистою свободою і необхідністю враховувати інтереси та моральні норми суспільства?

У постмодерністській філософії свобода отримує інший акцент — вона не є універсальною, а радше відносною і залежною від культурних, соціальних та історичних контекстів. Постмодерністи ставлять під сумнів ідею універсальних моральних принципів, вважаючи, що моральна свобода повинна бути гнучкою і адаптивною до різноманітних умов і поглядів.

Для постмодерністів свобода може бути пов'язана з конструкцією ідентичності та самовираження, де моральний вибір не є абсолютним, а лише частиною великої картини соціальних ролей та інтерпретацій.

Моральна свобода в філософії є складною і багатогранною категорією, що об'єднує ідеї автономії, вибору, відповідальності та самореалізації. Вона є основою морального життя особистості, надаючи можливість діяти відповідно до власних переконань, водночас утримуючи людину в межах соціальних і етичних норм. У різних філософських системах свобода трактувалась як важливий фактор морального розвитку і самореалізації, а також як проблема взаємодії між індивідом і суспільством.

Моральна свобода є цінністю, до досягнення якої людина прагне і володіння якої є для нього благо. Разом з тим вона одночасно і умова прояву його моральності, вчинення ним моральних вчинків і дій. Це та точка відліку, від якої можна прийти і до розгнужданому «беспределу», і до втечі від дійсності, і до її беззастережному прийняттю, і до раціонального морального вчинку. [5].

Проблема свободи - одна з найбільш складних моральних проблем, що постають перед людиною і людством. Що значить це поняття? Наскільки людина вільна у своїх діях? Чим обмежується його свобода і чим вона загрожує? Всі ці питання філософія та етика традиційно вирішували з позицій співвідношення свободи і необхідності.

Необхідність є для морального суб'єкта тими зовнішніми умовами та обставинами, в яких він змушений діяти. При цьому в якості необхідності можуть виступати як об'єктивні фактори і ситуації життя (громадянська війна, ціни на ринку, землетрус), так і усталені норми і традиції моралі і навіть примхи іншої людини, розпорядчі суб'єкту певний тип поведінки. В якій мірі людина вільна у рамках заданої йому необхідності?

Існують, принаймні, дві крайні і непримиренні точки зору на цю проблему - етичний фаталізм і етичний волюнтаризм. Перший, абсолютизуючи необхідність, ставить людину в повну - фатальну залежність від об'єктивних обставин, перетворює його на запрограмоване пристрій, що діє по суворо визначеній (Богом, долею, космічними силами і т.п.) схемою. Тому людина невільна у своїх вчинках: все його життя заздалегідь визначена,

він не в силах нічого змінити в ній, але зате він і не несе ніякої відповідальності за свої дії. Наслідком такої позиції виступає, як правило, моральна пасивність, покірність обставинам і залежність від них: «Чому бути, того не минути».

Інша, здавалося б, протилежна точка зору - етичний волюнтаризм - заперечує будь-яку необхідність і стверджує, що людина абсолютно вільний у своїх моральних рішеннях і маю діяти лише відповідно до власною волею. Таке розуміння свободи призводить, у кінцевому рахунку, до повної відмови від моральних норм, а це, у свою чергу, дозволяє людині стверджувати свавілля власних дій як зразок поведінки.

Але свобода аж ніяк не рівнозначна сваволі. На відміну від нього свобода неможлива без обмежень. Більш того, наявність цих обмежень - необхідна умова свободи кожного. Справа в тому, що заборони звернені до всіх людей, і тому, обмежуючи, вони в той же час захищають нас від можливого свавілля інших, створюють в суспільстві атмосферу реальної безпеки і забезпечують право на спокійне життя кожного члена суспільства.

Таким чином, і фаталістська, і волюнтаристська концепції в кінцевому рахунку заперечують моральну свободу (фаталіст, абсолютизують необхідність, стає її рабом; волюнтариста, який заперечує роль необхідності, стає жертвою власної сваволі).

Ідея необхідності як зовнішньої або внутрішньої обумовленості людської діяльності мала у філософських вченнях різні тлумачення: наприклад, у давньоіндійській філософії вона виступає у вигляді карми, в китайській - як дао - шлях, по якому йде все суще. У релігійній філософії Фоми Аквінського це моральний закон - орієнтація на християнські чесноти, втілюють загальнолюдські цінності добра. Саме розуміння необхідності як морального закону - над нами і всередині нас - здається найбільш прийнятним.

1.2. Особистісна автономія як форма моральної свободи

Особистісна автономія — це здатність людини самостійно формувати свої переконання, ухвалювати рішення та нести за них відповідальність, спираючись на внутрішні моральні принципи, а не на зовнішній примус чи сліпе наслідування. У філософському контексті автономія розглядається як важлива складова моральної свободи, що дозволяє людині жити в злагоді з власною совістю та ціннісною системою. [2].

На відміну від простої свободи вибору, яка може бути поверхневою чи ситуативною, автономія передбачає усвідомлений, обґрунтований і відповідальний вибір. Автономна особистість не діє імпульсивно або під тиском соціальних стереотипів — вона здатна критично оцінювати реальність і керуватися внутрішнім моральним компасом. Таке розуміння свободи глибоко вкорінене в етичній філософії Іммануїла Канта, який вважав автономію основою моральності: «Діє так, якби максима твоєї волі могла стати загальним законом».

Особистісна автономія є важливою передумовою громадянської відповідальності. Лише морально автономна особа може активно та етично взаємодіяти з суспільством, приймати участь у демократичних процесах і відстоювати цінності свободи, справедливості, гідності. Без автономії свобода зводиться до формальної можливості вибору без глибокого усвідомлення його наслідків.

У сучасному світі, де домінує інформаційний шум, споживацтво та моральний релятивізм, збереження особистісної автономії стає актом внутрішньої сили. Це не лише етична, а й екзистенційна необхідність — шлях до автентичного життя, у якому людина залишається вірною собі, не зраджуючи власних цінностей.

Для кращого розуміння значення особистісної автономії варто розглянути її протилежності — залежність та конформізм.

- Залежність — це стан, у якому людина не здатна самотійно ухвалювати рішення через зовнішній тиск, страх, брак впевненості або звичку підкорятися. Залежна особа часто делегує моральну відповідальність іншим: державі, авторитетам, більшості. Такий стан суперечить моральній свободі, бо позбавляє людину права бути суб'єктом етичного вибору.

- Конформізм — це підпорядкування нормам і поведінковим шаблонам більшості без глибокого осмислення їх змісту. У ситуації конформізму людина не ставить запитань і не аналізує моральні наслідки своїх дій. Вона діє «як усі», часто жертвуючи власними переконаннями заради прийнятності чи уникнення конфлікту. Це також є запереченням автономії, оскільки свобода без критичного мислення — ілюзія.

Приклади з життя та літератури:

Сократ — приклад моральної автономії: він відмовився зректися своїх переконань навіть під загрозою смерті, доводячи, що істина важливіша за власне життя.

Андрій Сахаров або Ліна Костенко — приклади інтелектуальної й моральної автономії в тоталітарному суспільстві, де правду доводилося захищати всупереч державній пропаганді.

У літературі — герой Романа Роллана Жан-Крістоф або Василь з роману Валерія Шевчука Тіні зникають опівдні демонструють внутрішню боротьбу за збереження автономії в морально ворожому світі.

Особистісна автономія є серцевиною моральної свободи, а її наявність визначає рівень етичної зрілості людини. Уміння протистояти зовнішньому тиску, не зраджуючи власним моральним принципам, є ключем до справжньої свободи. Її протилежності — залежність і конформізм — ведуть до втрати особистісної цілісності та духовної самотійності.

Особистісна автономія є необхідною умовою моральної свободи, оскільки саме вона забезпечує людині можливість діяти не за звичкою чи під тиском обставин, а згідно з внутрішніми переконаннями, совістю та усвідомленими моральними принципами. Автономна особистість — це не

лише самотійна, але й морально відповідальна людина, яка не боїться обирати шлях, що відповідає її істинним цінностям, навіть якщо він є складним або непопулярним.

На відміну від конформізму та залежності, які нівелюють внутрішню свободу, автономія формує справжню етичну суб'єктність людини. В умовах моральної нестабільності та соціального тиску збереження автономії є виявом не лише сили характеру, а й духовної зрілості.

Моральна свобода не є вродженою — вона формується в процесі особистісного розвитку, самопізнання та постійної внутрішньої роботи над собою. А особистісна автономія є її практичним проявом у щоденному житті.

Особистісна автономія як форма моральної свободи є ключовим аспектом у філософії, зокрема в етиці та теорії морального вибору. Цей концепт тісно пов'язаний з ідеєю незалежності особистості в прийнятті моральних рішень, а також із здатністю самотійно визначати свої моральні обов'язки, керуючись власними переконаннями та розумінням доброчинності.

Автономія передбачає здатність особистості діяти згідно з власними переконаннями, без прямого примусу чи маніпуляцій з боку зовнішнього світу, будь то соціальні норми, політична влада або економічні умови. Це дозволяє людині залишатися вірною своїм переконанням навіть у випадку зовнішнього тиску або культурних вимог.

У кантівській філософії автономія є необхідною умовою для морального вибору, оскільки саме свобода вибору і можливість керуватися моральними принципами є основою для відповідальних і моральних вчинків.

Особистісна автономія передбачає, що людина має свободу вибору не тільки між різними варіантами дій, але й вибір між морально правильним і неправильним. Моральний вибір пов'язаний з здатністю вибирати шлях, що відповідає власному внутрішньому переконанню щодо доброчинності, навіть якщо це суперечить соціальним або культурним вимогам.

Власний моральний вибір робить людину відповідальною за наслідки своїх рішень, що підкреслюється в філософії Канта, де моральний закон, що діє в серці кожної людини, є проявом її свободи і автономії.

Автономія не існує без відповідальності. Оскільки людина здатна приймати моральні рішення, вона також несе відповідальність за наслідки своїх вчинків. Особистісна автономія, таким чином, включає не лише здатність вибирати, а й здатність відповідати за свої моральні вибори.

Це передбачає, що індивід може бути самостійним у своїх рішеннях, однак несе моральну відповідальність за них перед іншими людьми та суспільством в цілому.

Важливою рисою особистісної автономії є те, що моральні норми не накладаються ззовні, а є інтерналізованими, тобто вони вкорінюються в особистому досвіді, освіті та життєвих переконаннях людини. Ідея автономії вимагає, щоб людина визнала моральні принципи і цінності як свої власні, а не як зовнішній диктат.

Такий підхід дозволяє людині бути справжньою авторкою свого морального життя, а не просто слідувати наказам або традиціям.

Особистісна автономія може вступати в конфлікт з соціальними, культурними або релігійними вимогами, що накладаються на індивіда. Це питання особливо актуальне в суспільствах, де панують суворі традиції або закони, що можуть обмежувати індивідуальну свободу. [7].

Наприклад, індивід може відчувати внутрішній конфлікт, коли його особистісні моральні переконання суперечать соціальним чи політичним вимогам. Цей конфлікт є важливою складовою осмислення автономії, оскільки кожен має право на власне моральне самовираження, навіть якщо це суперечить загальноприйнятим нормам.

Особистісна автономія тісно пов'язана з ідеєю самореалізації. Моральна свобода дозволяє людині не тільки слідувати моральним нормам, а й формувати власну моральну ідентичність, визначати свій життєвий шлях і самовираження через усвідомлений моральний вибір.

Вона є основою для розвитку індивідуальності, оскільки людина не лише підкоряється зовнішнім вимогам, але й активно формує свої переконання, орієнтуючись на власні життєві принципи.

Особистісна автономія як форма моральної свободи є основою морального життя індивіда. Вона передбачає здатність людини приймати моральні рішення, керуючись власними переконаннями і принципами, а також нести відповідальність за наслідки цих рішень. Це забезпечує високий рівень моральної самосвідомості та внутрішньої свободи, а також дозволяє людині реалізувати свій потенціал як моральної особистості в умовах, коли її рішення можуть бути обмежені зовнішніми чинниками.

1.3. Моральна свобода у ситуації екзистенційного вибору

Поняття моральної свободи набуває особливої глибини у контексті екзистенціалізму — філософської течії, яка зосереджена на унікальному досвіді особистості, її свободі, відповідальності та переживанні абсурду буття. У центрі екзистенційного підходу — особистість, яка постає перед вибором у світі, позбавленому наперед заданих смислів. Саме в таких ситуаціях і розкривається моральна природа свободи.

Жан-Поль Сартр проголошує: «людина засуджена бути вільною». Це означає, що свобода невіддільна від людського існування: у кожен момент ми змушені обирати — навіть тоді, коли здається, що вибору немає. Ситуація екзистенційного вибору — це момент, коли людина стикається з необхідністю прийняти рішення, не маючи зовнішніх гарантій правильності. У таких обставинах вона не може покластися на усталені норми, авторитети чи традиції — вона має діяти, керуючись внутрішнім переконанням.

Моральна свобода в таких умовах полягає не просто у здатності вибору, а в усвідомленні відповідальності за нього. Людина несе відповідальність не лише за себе, а й за світ, у якому вона живе, бо кожне рішення — це заява про те, яким має бути світ. За Сартром, людина не лише обирає себе, а й творить образ Людини взагалі. Тому екзистенційний вибір завжди є моральним, бо він передбачає позицію щодо цінностей, добра і зла.

З іншого боку, Мартін Гайдеггер підкреслює, що справжній вибір можливий лише у стані «екзистенційної тривоги», коли людина усвідомлює свою обмеженість і скінченність. У цей момент вона може відкрити для себе автентичне існування — тобто таке, що ґрунтується на особистісному рішенні, а не на конформізмі чи бездумному наслідуванні.

Моральна свобода у ситуації екзистенційного вибору — це не безмежна вседозволеність, а навпаки — напружена внутрішня боротьба, прийняття відповідальності, постійна необхідність робити вибір у ситуаціях

невизначеності. Вона розкриває найглибші виміри людської автономії, совісті й гідності.

У ситуації екзистенційного вибору моральна свобода набуває драматичного характеру: вона стає актом творення себе і світу через вибір, що несе відповідальність і ціннісне навантаження. Це одна з найглибших форм людського самоствердження і водночас — джерело тривоги, але й шлях до автентичного існування. [7].

У філософії екзистенціалізму моральна свобода розглядається як здатність особистості здійснювати вибір у ситуаціях, коли немає зовнішніх моральних орієнтирів. Такий вибір завжди пов'язаний з відповідальністю і розкриває глибину людського існування. Нижче подано таблицю, яка узагальнює ключові характеристики моральної свободи в контексті екзистенційного вибору.

Критерій	Зміст
Філософська основа	Екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер)
Сутність моральної свободи	Усвідомлений вибір за відсутності зовнішніх орієнтирів
Умови прояву	Кризова або гранична ситуація, «екзистенційна тривога»
Характер вибору	Особистий, відповідальний, без гарантії «правильності»
Роль відповідальності	Людина відповідає не лише за себе, а й за інших і за образ людяності
Вплив на особистість	Формує автентичність, розкриває гідність, поглиблює самосвідомість
Можливі ризики	Відчуття тривоги, самотності,

	сумнівів
Етичний вимір	Вибір має моральний зміст, навіть у відсутності об'єктивної моралі

Моральна свобода у ситуації екзистенційного вибору

Параметр	Пояснення	Приклад з екзистенційної філософії	Коментар
Тип вибору	Моральний вибір, в якому особа повинна вибрати між варіантами, що мають важливі етичні наслідки.	Вибір між кар'єрою та родиною в умовах обмежених ресурсів (часу, енергії).	—
Природа свободи	Свобода як внутрішнє право особистості робити вибір, який визначає її сутність та долю.	Сартр: "Ми є тим, що ми вибираємо".	—
Внутрішній конфлікт	Емоційна або інтелектуальна боротьба особи між різними моральними варіантами вибору.	Камю: Людина намагається знайти сенс життя у світі, який здається абсурдним.	—
Моральна	Відповідальніс	Кант: Людина	—

відповідальність	ть за наслідки вибору, яка лягає на людину, незалежно від результату.	повинна діяти відповідно до морального закону, навіть якщо це не призводить до бажаного результату.	
Самовизначення	Вибір, який визначає особистість, її індивідуальність, її життєвий шлях.	Ніцше: Самовизначення людини через акт творчої свободи та "волі до влади".	—
Абсурдність ситуації	Вибір в умовах, де немає ясного морального орієнтира або результат вибору не обіцяє однозначно хороших наслідків.	Камю: Людина, що стоїть перед вибором у світі без абсолютних цінностей.	—
Зовнішні чинники	Вплив соціальних, культурних, релігійних або інших зовнішніх	Сартр: Вибір людини обмежується зовнішніми умовами, але вона	—

	обмежень, які можуть впливати на вибір.	все одно несе відповідальність за свої дії.	
Індивідуальний контекст	Як обставини життя (особистий досвід, виховання, ментальний стан) впливають на вибір.	Фрейд: Психоаналітичний підхід до вибору, де підсвідомі мотиви впливають на рішення.	—
Наслідки вибору	Якими є довгострокові наслідки вибору для особистості (фізичні, психологічні, моральні).	Сартр: Вибір визначає не тільки особистість, але й моральний стан оточуючих.	—

РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОЇ СВОБОДИ

2.1. Свобода і мораль в умовах демократичного суспільства

Моральна свобода особистості не існує у вакуумі — вона формується та реалізується в конкретному соціокультурному середовищі. Культура, традиції, релігія, система освіти, політичні інститути, мас-медіа — всі ці чинники істотно впливають на уявлення людини про добро і зло, моральний вибір та межі свободи. [7].

Культура виступає джерелом моральних норм, через які суспільство передає цінності з покоління в покоління. У різних культурах моральна свобода може розумітися по-різному. Наприклад, у колективістських суспільствах (як-от у деяких східних культурах) моральний вибір часто базується на гармонії з групою, сім'єю, традицією. Натомість в індивідуалістичних культурах (західного типу) наголос робиться на особистій відповідальності, автономії, свободі совісті.

Релігія також має потужний вплив на моральну свободу. Для віруючої людини моральний вибір нерозривно пов'язаний із релігійними уявленнями про гріх, чесноту, Божу волю. У християнстві, наприклад, свобода полягає не лише в праві вибору, а й у здатності обрати добро, тобто діяти вільно, але з любов'ю до ближнього.

Соціальне середовище, у свою чергу, створює простір для реалізації або обмеження моральної свободи. В демократичних суспільствах, де поважають права людини, існує більше можливостей для вільного морального самовираження. В авторитарних режимах — навпаки, моральна свобода часто придушується через страх, цензуру, переслідування ідеологічних інакодумців.

Сучасні медіа та інтернет відіграють подвійне значення. З одного боку, вони надають доступ до різних точок зору, сприяючи розширенню морального горизонту. З іншого — поширюють релятивізм, поверховість і культурний тиск, який може нівелювати глибоку етичну рефлексію.

У цьому контексті особистість має навчитися критично мислити, відокремлювати цінне від маніпулятивного, формувати власну моральну позицію, не піддаючись масовим упередженням або конформізму. Це особливо важливо в умовах інформаційного перенасичення, коли моральна свобода може бути підмінена емоційною реакцією чи бездумним споживанням чужих думок.

Крім того, історичний досвід нації та колективна пам'ять також впливають на уявлення про моральну свободу. Наприклад, у країнах, які пережили тоталітаризм, часто зберігається страх перед вираженням особистої думки, навіть у поколіннях, які вже живуть у демократичному суспільстві. Навпаки, народи, що мають тривалу історію громадянських свобод, формують у молоді цінності відповідального вибору з раннього віку.

Також важливо враховувати роль освіти, яка є ключовим механізмом соціалізації та морального виховання. Освітній процес, побудований на повазі до гідності особистості, розвитку критичного мислення і духовних якостей, сприяє формуванню морально вільної людини.

Соціокультурне середовище — це не лише тло, а активний учасник формування моральної свободи особистості. Усе, що оточує людину — від релігійних традицій до медіакультури, — впливає на її здатність мислити, обирати, оцінювати свої вчинки з точки зору добра і зла. Проте навіть у складних або морально неоднозначних соціокультурних умовах людина може зберегти і розвинути свою моральну свободу, якщо має достатню внутрішню силу, етичну орієнтацію та підтримку здорового середовища.

Глобалізація та її вплив на моральні цінності:

Уніфікація моральних стандартів: Глобалізація сприяє поширенню певних моральних і етичних стандартів, що прийняті в західних країнах, зокрема в питаннях прав людини, гендерної рівності, демократії. Це може призвести до уніфікації моральних орієнтирів, що не завжди враховує локальні культурні та соціальні особливості.

Культурна ідентичність та мораль: Глобалізація може спричинити занепад традиційних моральних норм, що є важливими для культурної ідентичності певних народів. Зміна або втрата цих норм може поставити під загрозу моральну свободу в контексті національних і культурних особливостей.

2. Роль медіа та технологій у формуванні моральних орієнтирів

Інформаційний вплив: Медіа та нові технології, зокрема соціальні мережі, мають величезний вплив на формування моральних орієнтирів. Реклама, новини, ідеології, що пропагуються в Інтернеті, можуть маніпулювати свідомістю людей, змушуючи їх приймати певні моральні стандарти, що не завжди відповідають індивідуальним чи суспільним цінностям.

Цифрові технології і моральна свобода: Використання цифрових технологій для маніпулювання інформацією та приватними даними стає важливим аспектом моральної свободи. Як впливає цифрове спостереження (наприклад, через штучний інтелект або великі дані) на можливість особистості бути вільною в своєму моральному виборі?

3. Соціальні рухи та етика свободи в XXI столітті

Соціальна справедливість та права людини: Глобалізація сприяє розвитку рухів за права людини, гендерну рівність, екологічні та соціальні ініціативи. Ці рухи ставлять питання про моральну свободу індивідів та громад, виступаючи за рівні можливості та свободу вибору для всіх людей, незалежно від їхнього походження чи соціального статусу.

Конфлікти цінностей: В умовах глобалізації все частіше виникають суперечності між різними системами цінностей. Наприклад, моральні норми, що домінують у певних частинах світу (західний індивідуалізм чи колективізм в Азії), можуть суперечити одне одному, що ставить під сумнів моральну свободу людей у різних культурних контекстах.

4. Глобальні економічні та політичні виклики

Моральні аспекти економічної нерівності: Однією з проблем глобалізованого світу є зростання економічної нерівності між країнами та всередині них. Це питання має прямий зв'язок з моральною свободою, оскільки бідність і соціальна нерівність обмежують можливості людей для морального вибору та самореалізації.

Політична свобода та глобалізація: У світі, де країни все більше залежать одна від одної економічно і політично, зростає вплив міжнародних організацій, що можуть обмежувати суверенітет національних держав. Це може поставити під загрозу моральну свободу громадян, які втрачають можливість впливати на політичні рішення, що стосуються їхніх прав і свобод.

5. Екологічні виклики та моральна свобода

Екологічна етика: Глобалізація сприяє зростанню екологічних проблем, таких як зміна клімату, забруднення навколишнього середовища, вичерпання природних ресурсів. Це створює нові моральні дилеми для людей і суспільств, оскільки необхідно зробити моральний вибір між розвитком та збереженням планети для майбутніх поколінь.

Захист природи та моральна відповідальність: Як глобальне суспільство має нести відповідальність за збереження природи, і як це впливає на моральну свободу індивідів та держав?

6. Проблеми моральної свободи в умовах постмодернізму

Релятивізм моральних цінностей: У постмодерністському світі, де традиційні моральні норми піддаються сумніву, часто виникає релятивістське ставлення до моралі. Це ставить під загрозу стабільність моральної свободи, оскільки немає чітких орієнтирів, за якими людина може орієнтуватися у своїх моральних виборах.

Індивідуалізація моральних виборів: У світі, що прагне до індивідуалізму, кожен має можливість формувати свою власну моральну систему, але це також може призводити до соціальних конфліктів і непорозумінь.

Моральна свобода у глобалізованому світі стикається з новими викликами, які потребують комплексного підходу до вирішення проблеми балансу між особистими правами і соціальною відповідальністю.

Глобалізація створює як можливості для розширення моральної свободи, так і ризики для збереження культурної та етичної самобутності.

Перспективи розвитку моральної свободи в сучасному світі є важливим і складним питанням, оскільки глобалізація, технологічні досягнення, соціальні зміни та економічні реалії постійно впливають на те, як люди розуміють і реалізують свою моральну свободу. Ось кілька ключових напрямів розвитку моральної свободи в сучасному світі:

1. Зростання індивідуалізму та автономії особистості

Індивідуалізація вибору: В умовах сучасного світу, що прагне до максимального визнання прав і свобод особистості, зростає роль індивідуальних моральних виборів. Люди дедалі частіше мають можливість формувати власні етичні орієнтири і вибирати свій шлях у житті, що може сприяти розвитку моральної свободи. Однак, це також може призводити до релятивізму, де кожен може вважати мораль правильним те, що вигідно або прийнятно для нього.

Технології та автономія: Нові технології, такі як біоетика, генетична інженерія та штучний інтелект, можуть дати людям нові можливості для розвитку особистості, проте вони також ставлять питання про межі моральної свободи і відповідальності. [5].

2. Глобалізація моральних стандартів

Уніфікація етичних норм: Глобалізація може сприяти створенню універсальних моральних стандартів, що базуються на загальнолюдських цінностях (права людини, рівність, свобода, демократія). Це може допомогти встановити єдині орієнтири для розвитку моральної свободи на міжнародному рівні. Однак важливо зберігати повагу до культурних відмінностей і не нав'язувати одноманітні моральні системи всім країнам.

Міжнародна моральна відповідальність: У рамках глобальних викликів (екологічні проблеми, бідність, війни) зростає потреба в колективній моральній відповідальності на рівні міжнародних організацій і держав. Розвиток моральної свободи може полягати в здатності різних країн і народів співпрацювати в пошуках загального морального консенсусу.

3. Технології, штучний інтелект і етика

Штучний інтелект і моральний вибір: Впровадження штучного інтелекту в багато аспектів життя (від самоврядних автомобілів до медичних діагнозів) ставить нові питання щодо моральної свободи. Наприклад, як визначити моральні межі для машин і чи повинні машини приймати моральні рішення замість людей? Розвиток етики штучного інтелекту — це важлива складова майбутнього моральної свободи.

Інформаційна свобода та конфіденційність: В умовах цифровізації світу особисті дані стають важливим ресурсом. Питання захисту конфіденційності, свободи слова та права на приватність набувають важливості. Як зберегти моральну свободу людини в умовах постійного моніторингу і маніпуляцій?

4. Роль соціальних рухів і активізму

Сучасні соціальні рухи: Рухи за права людини, гендерну рівність, захист навколишнього середовища, боротьба з расизмом та іншими соціальними несправедливостями сприяють розвитку моральної свободи через активне відстоювання прав і свобод окремих груп та індивідів. Соціальні рухи можуть сприяти формуванню нових моральних норм, які відповідатимуть вимогам часу.

Етика співіснування та толерантність: У глобалізованому світі питання співіснування різних культур, релігій і політичних систем набувають все більшої актуальності. Розвиток моральної свободи вимагає пошуку компромісів і збереження морального плюралізму, тобто готовності до прийняття різних точок зору, навіть якщо вони суперечать нашим переконанням.

5. Екологічні та соціальні виклики

Моральні дилеми в екології: Моральна свобода буде тісно пов'язана з екологічною етикою, оскільки людство стоїть перед загрозою екологічної катастрофи. Як діяти, коли необхідно зробити моральний вибір між розвитком і збереженням природи, між економічним прогресом і захистом планети? Вирішення цих питань буде визначати перспективи моральної свободи в майбутньому.

Соціальна відповідальність і рівність: Одна з головних проблем, з якими зіткнеться моральна свобода в майбутньому, — це проблема соціальної нерівності. Перспективи розвитку моральної свободи можуть бути визначені через забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від соціального статусу, раси, статі або національності.

6. Постмодернізм і моральна свобода

Релятивізм і моральний вибір: У постмодерністському світі моральні орієнтири часто релятивізуються, і кожен може визначати свою мораль самотійно. У такому контексті важливо забезпечити баланс між індивідуальною свободою і колективною моральною відповідальністю.

Пошук нових етичних норм: Постмодерністські зміни в суспільстві створюють простір для нових форм моралі, які можуть включати інтеркультурні діалоги, етичні стандарти, засновані на спільних глобальних цінностях, а також більш інклюзивні підходи до моральних питань.

Перспективи розвитку моральної свободи в сучасному світі передбачають баланс між індивідуальними правами та соціальною відповідальністю, адаптацію моральних норм до нових технологій, а також пошук глобальних рішень для вирішення актуальних проблем людства. Цей процес буде тісно пов'язаний з етичними та соціальними змінами, що відбуваються у світі, а також з необхідністю врахування різноманітних культурних контекстів і збереження глобальної стабільності. [8].

2.2. Обмеження свободи: моральні та правові межі

Свобода й мораль — це фундаментальні складові демократичного суспільства, які перебувають у постійному діалозі. Демократія створює умови для реалізації особистої свободи, водночас вимагаючи моральної відповідальності від громадян за свої дії та рішення.

У демократичному суспільстві свобода розуміється не як свавілля, а як можливість діяти відповідно до власних переконань, не порушуючи прав і свобод інших. Це свобода слова, віросповідання, вибору життєвого шляху, але також — обов'язок враховувати загальне благо. У цьому сенсі мораль стає регулятором свободи: вона допомагає визначати, які дії є етично прийнятними у співжитті з іншими.

Моральна свідомість громадянина — один із ключових чинників сталості демократії. Адже демократична держава не контролює кожен аспект життя, як авторитарна; вона спирається на відповідальність особистості, її здатність діяти усвідомлено, дотримуючись норм співжиття. Відсутність моральних орієнтирів у суспільстві свободи може призвести до морального релятивізму, безвідповідальності та навіть до кризи демократії.

Взаємозв'язок свободи і моралі виявляється також у функціонуванні громадянського суспільства. Люди об'єднуються для досягнення спільних цілей не за примусом, а через моральне усвідомлення важливості спільного блага. Саме моральна мотивація — повага до гідності іншого, прагнення до справедливості, солідарність — надає свободі глибшого змісту.

У демократичному суспільстві важливо зберігати баланс між правами і відповідальністю. Наприклад, свобода слова не означає право на мову ворожнечі; свобода вибору не означає безкарності за аморальні чи антигуманні дії. Свобода повинна супроводжуватися етичними обмеженнями, що ґрунтуються на повазі до людської гідності.

Свобода й мораль в умовах демократії є взаємозалежними. Справжня свобода можлива лише тоді, коли вона поєднана з моральною

відповідальністю. Демократичне суспільство вимагає від своїх громадян не лише знання своїх прав, а й усвідомлення моральних обов'язків — як перед собою, так і перед іншими. [5].

Свобода і мораль це фундаментальні складові демократичного суспільства, які перебувають у постійному діалозі. Демократія створює умови для реалізації особисто свободи, водночас вимагаючи моральної відповідальності від громадян за свої дії та рішення.

У демократичному суспільстві свобода розуміється не як свавілля, а як можливість діяти відповідно до власних переконань, не порушуючи прав і свобод інших. Це свобода слова, віросповідання, вибору життєвого шляху, але також — обов'язок враховувати загальне благо. У цьому сенсі мораль стає регулятором свободи: вона допомагає визначати, які дії є етично прийнятними у співжитті з іншими.

Моральна свідомість громадянина — один із ключових чинників сталості демократії. Адже демократична держава не контролює кожен аспект життя, як авторитарна; вона спирається на відповідальність особистості, її здатність діяти усвідомлено, дотримуючись норм співжиття. Відсутність моральних орієнтирів у суспільстві свободи може призвести до морального релятивізму, безвідповідальності та навіть до кризи демократії.

Взаємозв'язок свободи і моралі виявляється також у функціонуванні громадянського суспільства. Люди об'єднуються для досягнення спільних цілей не за примусом, а через моральне усвідомлення важливості спільного блага. Саме моральна мотивація — повага до гідності іншого, прагнення до справедливості, солідарність — надає свободі глибшого змісту.

У демократичному суспільстві важливо зберігати баланс між правами і відповідальністю. Наприклад, свобода слова не означає право на мову ворожнечі; свобода вибору не означає безкарності за аморальні чи антигуманні дії. Свобода повинна супроводжуватися етичними обмеженнями, що ґрунтуються на повазі до людської гідності.

Висновок: Свобода й мораль в умовах демократії є взаємозалежними. Справжня свобода можлива лише тоді, коли вона поєднана з моральною відповідальністю. Демократичне суспільство вимагає від своїх громадян не лише знання своїх прав, а й усвідомлення моральних обов'язків — як перед собою, так і перед іншими.

Ключові аспекти взаємозв'язку свободи і моралі в демократії:

Аспект	Зміст
Поняття свободи	Можливість дії за власними переконаннями з повагою до інших
Роль моралі	Регулює свободу, не допускає свавілля
Відповідальність	Основна умова зрілої свободи в демократії
Громадянське суспільство	Формується через моральну активність і солідарність
Етичні межі	Необхідні для збереження гідності та запобігання зловживанням свободою

2.3. Моральна свобода в умовах сучасних глобалізаційних викликів

Моральна свобода в умовах сучасних глобалізаційних викликів є дуже важливим аспектом, оскільки глобалізація впливає на всі сфери життя, від економічної до культурної, і створює нові моральні дилеми для індивідів і суспільств.

Визначення моральної свободи: Моральна свобода — це здатність особистості робити вибір, керуючись моральними переконаннями, незалежно від зовнішніх обмежень. Це свобода діяти відповідно до власних моральних принципів, розуміти наслідки своїх вчинків і відповідати за них.

Глобалізація як виклик для моральної свободи:

Культурний вплив: Глобалізація сприяє змішанню культур і традицій, що може призвести до зниження моральної автономії індивідів, оскільки вони часто піддаються впливу домінуючих західних цінностей, таких як споживацтво, індивідуалізм і прагнення до матеріальних благ.

Економічна нерівність: Глобалізація створює економічну нерівність між країнами та окремими соціальними групами, що може обмежувати моральну свободу найбільш уразливих верств населення. Люди, які перебувають у бідності, часто не мають змоги здійснювати моральний вибір, оскільки їхні рішення обмежені економічними факторами. [7].

Технології та інформаційне суспільство: Інтернет і цифрові технології дозволяють людям швидко отримувати доступ до інформації, але одночасно створюють нові моральні виклики, пов'язані з конфіденційністю, фейковими новинами і маніпуляцією думками. Моральна свобода стає обмеженою, коли індивіди піддаються маніпуляціям через медіа та соціальні мережі.

Свобода вибору в глобальному контексті:

Моральні дилеми в контексті глобальних проблем: Проблеми, такі як зміна клімату, міграція, тероризм, економічна нерівність, ставлять перед людьми складні моральні питання. Як вибрати між особистими інтересами

та колективними глобальними проблемами? Чи можна відмовлятися від моральних зобов'язань на користь національних чи індивідуальних інтересів?

Постмодерністські підходи до свободи: У контексті глобалізації з'являються нові погляди на моральну свободу, де основну роль відіграють суб'єктивні переживання і особисті інтерпретації моральних норм. Водночас постмодерністський підхід може ставити під сумнів універсальні моральні принципи, пропонуючи більш релятивістські позиції.

Моральні імперативи в умовах глобалізації:

Глобальна етика: Сучасні глобалізаційні процеси вимагають формулювання нової етики, яка б враховувала потреби людства як єдиного цілого. Це може включати в себе такі аспекти, як права людини, справедливість, стійкий розвиток та етичне ведення бізнесу.

Моральна відповідальність на рівні індивіда та спільноти: Люди повинні бути здатні розуміти і брати відповідальність за свої моральні вибори в глобальному контексті. Це означає, що моральна свобода включає не тільки особисті рішення, але й колективні дії, що впливають на майбутнє планети.

Моральна свобода в умовах глобалізації вимагає постійного балансу між індивідуальними правами та обов'язками перед глобальним суспільством. Тому важливо розвивати не лише особистісну моральну автономію, але й здатність працювати на благо спільного добра у глобальному контексті.

Аналіз морального виміру свободи в Україні потребує не лише філософського осмислення, а й вивчення реальних соціальних і культурних процесів, які демонструють рівень моральної автономії особистості, поширення цінностей свободи, а також існуючі обмеження.

Індекси, які опосередковано відображають моральну свободу

Показник / Індекс	Значення для України	Характеристика
Індекс свободи людини	6.94 / 10 (2023, Fraser)	Україна займає середні

(Human Freedom Index)	Institute)	позиції. Особиста свобода обмежена війною, корупцією, слабкою судовою системою.
Індекс демократії (The Economist)	5.81 / 10 (2023)	Гібридний режим. Є формальні свободи, але обмеження діють у практиці реалізації.
Індекс сприйняття корупції (Transparency)	36/100 (2023)	Високий рівень корупції підбиває довіру до держави та зменшує моральну автономію.
Індекс свободи слова (RSF)	79 місце (2024)	Плюралізм зберігається, але інформаційна війна та дезінформація загрожують етичності ЗМІ.
Індекс щастя (World Happiness Report)	~5.0 / 10 (2024)	Моральне благополуччя страждає через війну, економічні труднощі та нестабільність.

Ціннісні орієнтації населення:

За результатами опитувань (KIIS, Razumkov), українці дедалі більше схиляються до європейських цінностей — свободи, гідності, толерантності. Проте традиційні уявлення (сім'я, релігія, патріотизм) залишаються домінантними. Це вказує на гібридний характер моральної свідомості.

Ставлення до свободи слова та самовираження:

Переважна більшість (близько 70%) українців вважає свободу слова важливою цінністю, але визнає, що вона має моральні межі — не повинна ображати честь, релігійні чи національні почуття інших.

Свобода у час війни: Війна з росією вплинула на розуміння свободи як морального обов'язку. Особиста свобода багатьох українців зараз підпорядкована свободі нації. Високий рівень волонтерства та громадянської активності свідчить про те, що моральна свобода реалізується як відповідальність перед спільнотою.

Освіта і виховання: У шкільній програмі присутні елементи етичного виховання (предмети «Етика», «Людина і світ»), однак їхній вплив на формування глибокого розуміння моральної свободи залишається обмеженим через формалізм у викладанні.

Громадські ініціативи: Активізація НГО, громадських рухів (антикорупційні ініціативи, правозахисні проекти, молодіжна активність) свідчить про поступове формування етичної свідомості громадян.

Моральна свобода в Україні — це простір між конституційними гарантіями, суспільними очікуваннями та індивідуальними етичними орієнтирами. Попри війну, економічні виклики та інституційні слабкості, українське суспільство демонструє здатність до морального зростання. Це проявляється у зміцненні цінностей гідності, відповідальності, громадянської солідарності.

У процесі дослідження теми морального виміру свободи в контексті особистості було виявлено, що свобода не є абстрактною категорією, відірваною від реального життя людини, а має конкретний моральний зміст, який проявляється у здатності особистості до свідомого вибору, відповідальності, самореалізації та дотримання етичних норм у взаємодії з іншими.

Моральна свобода — це не лише можливість діяти згідно з власними переконаннями, але й внутрішня здатність до самообмеження, відповідальності за власні рішення та усвідомлення їх наслідків. Це —

простір самореалізації особистості, де свобода поєднується з совістю, гідністю та етичним обов'язком.

Історико-філософський аналіз показав, що ідеї моральної свободи пройшли тривалий шлях розвитку: від античної етики доброчесності до модерної автономії волі та постмодерної рефлексії над межами суб'єкта. У сучасній філософії свобода все частіше трактується як відповідальний вибір у світі моральної невизначеності.

Моральна свобода особистості формується в тісному зв'язку із соціокультурним середовищем. Цінності, традиції, релігія, правові норми, освіта — всі ці чинники значно впливають на розуміння свободи як етичного явища. Особливо це актуально в умовах сучасної України, де особистість часто стикається з вибором у ситуаціях суспільної нестабільності, війни, моральної турбулентності.

Аналіз сучасних викликів — глобалізації, інформаційного перенасичення, війни, кризи ідентичності — засвідчив, що моральна свобода потребує не лише правових гарантій, а й глибокої внутрішньої зрілості. В умовах викликів саме моральна автономія стає джерелом стабільності особистості.

У контексті України моральна свобода набуває особливого значення. Вона реалізується не тільки як приватне право, а як національна цінність, тісно пов'язана з гідністю, патріотизмом, готовністю до солідарності й жертвності. Етична зрілість громадян стає запорукою демократичного розвитку країни.

Перспективи розвитку моральної свободи пов'язані з підвищенням рівня етичної освіти, культурного діалогу, формуванням простору довіри та взаємної поваги. Лише за умов гармонійної взаємодії особистості та суспільства моральна свобода може стати реальною основою для гуманістичного майбутнього. [5].

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження теми морального виміру свободи в контексті особистості було виявлено, що свобода не є абстрактною категорією, відірваною від реального життя людини, а має конкретний моральний зміст, який проявляється у здатності особистості до свідомого вибору, відповідальності, самореалізації та дотримання етичних норм у взаємодії з іншими.

Моральна свобода – це не лише можливість діяти згідно з власними переконаннями, але й внутрішня здатність до самообмеження, відповідальності за власні рішення та усвідомлення їх наслідків. Це — простір самореалізації особистості, де свобода поєднується з совістю, гідністю та етичним обов'язком.

Історико-філософський аналіз показав, що ідеї моральної свободи пройшли тривалий шлях розвитку: від античної етики доброчесності до модерної автономії волі та постмодерної рефлексії над межами суб'єкта. У сучасній філософії свобода все частіше трактується як відповідальний вибір у світі моральної невизначеності.

Моральна свобода особистості формується в тісному зв'язку із соціокультурним середовищем. Цінності, традиції, релігія, правові норми, освіта — всі ці чинники значно впливають на розуміння свободи як етичного явища. Особливо це актуально в умовах сучасної України, де особистість часто стикається з вибором у ситуаціях суспільної нестабільності, війни, моральної турбулентності.

Аналіз сучасних викликів — глобалізації, інформаційного перенасичення, війни, кризи ідентичності — засвідчив, що моральна свобода потребує не лише правових гарантій, а й глибокої внутрішньої зрілості. В умовах викликів саме моральна автономія стає джерелом стабільності особистості.

У контексті України моральна свобода набуває особливого значення. Вона реалізується не тільки як приватне право, а як національна цінність, тісно пов'язана з гідністю, патріотизмом, готовністю до солідарності й жертвності. Етична зрілість громадян стає запорукою демократичного розвитку країни.

Перспективи розвитку моральної свободи пов'язані з підвищенням рівня етичної освіти, культурного діалогу, формуванням простору довіри та взаємної поваги. Лише за умов гармонійної взаємодії особистості та суспільства моральна свобода може стати реальною основою для гуманістичного майбутнього.

Свобода — це не лише право на вибір, а й відповідальність за його наслідки. Її моральний вимір виявляється у здатності людини керуватися совістю, цінностями та повагою до інших.

Моральна свобода передбачає усвідомлений вибір добра, навіть за відсутності зовнішнього примусу. Вона ґрунтується на внутрішній автономії особистості.

Без моральної основи свобода ризикує перетворитися на свавілля. Тому суспільство, що прагне зберегти гармонію та справедливість, повинно виховувати етично зрілих громадян.

У демократичному суспільстві моральна свобода — це чинник стабільності, розвитку та взаємоповаги. Вона поєднує індивідуальні права з суспільною відповідальністю. Моральний вимір свободи полягає в гармонії між особистою автономією та етичною відповідальністю, що робить свободу не лише засобом самореалізації, а й шляхом до людяності

Свобода є однією з найважливіших філософських і гуманітарних категорій. Її значення виходить далеко за межі політичних чи соціальних прав — справжня свобода передбачає здатність особистості діяти свідомо, відповідально та морально. Саме тому свобода має не лише зовнішній, а й глибокий внутрішній — моральний вимір.

Свобода виступає однією з універсальних характеристик людського буття, проявом його цілісності і висловлює здатність людини опановувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки.

Свобода це здатність робити вільний вибір та діяти за власною волею, і це насамперед залежить від змісту внутрішнього духовного світу людини. Свобода для людини виступає як фундаментальною цінністю. Свобода особистості обмежена інтересами іншої людини, соціальної групи і суспільства в цілому. Обмеження свободи особистості, жорсткий контроль її діяльності та свідомості, перетворення людини на «гвинтик» соціальної системи, «інструмент», завдає шкоди як особистості і суспільству в цілому.

Володіючи внутрішньою свободою, особистість навіть у виключно складних умовах, при відсутності можливостей для втілення своєї свободи, зберігає свою особисту цілісність і бореться проти духовного поневолення. Оскільки свобода особистості є невід’ємною від свободи суспільства, вважаємо, що духовна підготовленість індивіда до вільних дій має не лише особистісний зміст, а й суспільний.

Свобода людини по відношенню до зовнішніх обставин не безмежна, але вона існує і проявляється в можливості зайняти по відношенню до них власну позицію. Ця позиція залежатиме від цінностей і смислів, якими керується особа, тому що «людина – це більше ніж психіка; людина – це дух», її потенціал розкривається в здатності до самотрансценденції або в здатності до самовідстороненості

Моральна свобода полягає в тому, що людина може обирати між добром і злом, керуючись совістю, ціннісними орієнтирами, внутрішніми переконаннями. Це не просто можливість робити все, що хочеш, а вміння відмовитися від того, що суперечить загальнолюдським нормам, навіть коли така дія вигідна чи дозволена законом.

На відміну від зовнішньої свободи, яка залежить від соціальних чи політичних умов, моральна свобода вимагає внутрішньої зрілості. Вона тісно пов'язана з відповідальністю — усвідомленням наслідків своїх вчинків і готовністю відповідати за них. Без цього свобода втрачає сенс і може перетворитися на свавілля.

Моральний вимір свободи — це також і вияв людської гідності, автономії та самоповаги. Людина, яка вільна морально, не лише реалізує себе, а й будує гармонійні стосунки з іншими, дотримується принципів справедливості, солідарності, поваги.

Моральний вимір свободи полягає у внутрішній здатності людини жити згідно з етичними принципами, в умовах вибору, що має ціннісний зміст. Це той рівень свободи, на якому особистість стає не лише суб'єктом дії, а й моральним автором свого життя.

У сучасному суспільстві моральна свобода особистості формується в межах соціокультурного простору, який охоплює історичну пам'ять, національну ідентичність, традиції, цінності, релігійні переконання, освітній рівень, медіа-середовище. Кожне суспільство створює власні рамки морального, у яких свобода може бути реалізована або, навпаки, обмежена.

Моральна свобода не існує у вакуумі — вона завжди має контекст. Особа, що діє в суспільстві, одночасно зіштовхується з суспільними очікуваннями, нормами і санкціями. У демократичному суспільстві свобода особистості стає важливим чинником її морального вибору, проте водночас виникає необхідність дотримання загальнолюдських цінностей: поваги до іншого, відповідальності, солідарності.

Сучасний світ стикається з численними викликами, які суттєво впливають на можливості реалізації моральної свободи:

Глобалізація породжує взаємопроникнення культур, цінностей і стандартів. Це сприяє розвитку плюралізму, однак водночас викликає кризу ідентичності, релятивізм у моральних судженнях і поверхневність етичних орієнтацій.

Інформаційне перенасичення та роль соціальних мереж змінюють сприйняття моральності. Люди орієнтуються на тренди, вплив блогерів, короткі інформаційні меседжі, що знижує рівень критичного осмислення власних дій.

Війна та соціальна нестабільність (зокрема, в українському контексті) ставлять моральну свободу перед викликом виживання. Люди змушені робити моральні вибори в екстремальних умовах, де питання життя, гідності, солідарності набувають екзистенційного характеру.

Моральна ерозія в умовах споживацтва. Реклама, маркетинг і культура споживання формують у свідомості культ задоволення, що може знецінювати моральні категорії самопожертви, обов'язку, відповідальності.

У цих умовах особистість повинна не просто зберегти свободу як право на вибір, а й навчитися внутрішньо усвідомлювати межі цієї свободи та її наслідки.

Попри виклики, сучасне суспільство надає нові можливості для розвитку моральної свободи. Зростає рівень етичної освіти, активізуються правозахисні рухи, з'являється критичне осмислення моралі в публічному просторі. Поширення концепцій людської гідності, прав людини, соціальної відповідальності формує нову якість моральної свідомості.

Моральна свобода майбутнього — це не лише свобода «від» (від обмежень, заборон), а й свобода «для» — тобто здатність діяти відповідально, цілеспрямовано, з огляду на благо як своє, так і спільне. У цьому контексті роль освіти, філософської та етичної культури стає вирішальною. Формування зрілої моральної особистості — стратегічне завдання для суспільства, що прагне сталого розвитку

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Характеристика джерела	Книги (монографії, підручники, посібники)
Один автор	Романенко М. О. Свобода як філософсько-етична категорія. – Київ: Либідь, 2018. – 224 с.
	Губерський Л. В. Проблема свободи у філософії людини. – Харків: Факт, 2020. – 198 с.
	Панченко В. І. Моральна автономія особистості. – Львів: Світ, 2017. – 176 с.
	Антонюк С. М. Етика свободи і гідності. – Тернопіль: Основа, 2022. – 144 с.
	Скуратівський В. П. Свобода і моральний вибір у сучасному суспільстві. – Київ: Академія, 2019. – 200 с.
	Семенов В. С. Свобода та цінності особистості. – Запоріжжя: Прем'єр, 2021. – 168 с.
	Литвиненко А. Ф. Філософія свободи: український контекст. – Черкаси: Видавництво ЧНУ, 2020. – 190 с.
	Бойченко І. А. Свобода і відповідальність як моральні імперативи. – Одеса: НУО, 2021. –

	152 с.
	Орлик С. В. Психологія морального вибору. – Ужгород: Карпати, 2022. – 180 с.
Два автори	Дробот О. І., Іванова Н. С. Філософія свободи: етика та право. – Дніпро: Акцент, 2019. – 210 с.
	Колесник О. П., Сидоренко І. М. Свобода і відповідальність: моральний дискурс. – Київ: Знання, 2021. – 192 с.
	Кульчицький С. В., Кравець Т. О. Філософські аспекти морального вибору. – Одеса: Наука, 2020. – 200 с.
	Чорний Р. І., Голуб Л. О. Людина, свобода, моральність: інтегральний підхід. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2021. – 185 с.
	Андрусів Т. Ю., Слободян В. П. Моральна культура сучасної молоді: цінності свободи. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2022. – 170 с.
Колектив авторів/збірники	Свобода як цінність: міждисциплінарний підхід / За ред. П. І. Кулика. – Київ: Ін-т філософії НАН України, 2020. – 276 с.
	Етичні виміри свободи у світовій філософії / наук. ред. Ю. П.

	Підлісний. – Львів: Сполом, 2021. – 260 с.
	Мораль, свобода, особистість / кол. авт.; наук. ред. О. С. Розумний. – Київ: Наукова думка, 2019. – 212 с.
	Сучасна етика і проблема свободи / наук. ред. М. М. Мамчур. – Харків: Ранок, 2020. – 230 с.
	Філософія особистості і свободи / наук. ред. І. В. Пасічник. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2021. – 188 с.